

ÖZEL DİL TARTIŞMASI

Yard. Doç. Dr. Şeref GÜNDAY*

Bu incelemede Wittgenstein'in ikinci döneminde ele aldığı "özel dil tartışması" (Private Language Argument) üzerinde durmaya çalışacağız. Konu, felsefe geleneği içindeki bazı yaklaşımları yakından ilgilendirmektedir.

Descartes felsefesi ve empirist felsefe "özel dil" olmadan açıklamaz. Özel dil nedir? Öyle bir dildir ki kelimelerin anlamını, tam olarak, sadece kullanıcısı bilebilir. Böyle bir dil mümkün ise Descartesci bir zihinde mümkündür. Çünkü, Descartes' de ben, benim zihnime doğrudan bağlantısı olan tek kişiyim. Başkaları benim zihnimde olup bitenleri ancak, tahmin edebilir. Düşünce ve düşüncemin muhtevası, doğrudan kendisini bana verir.

Benzeri bir durum empirisizim için de geçerlidir. Empirisizimde, özellikle Locke'da, ben, dış dünyayı benim zihnimdeki imgeler aracılığı ile temsil ederim. Elbette siz de sizin zihin dünyanızda temsil edersiniz. Bu temsil etme esnasında zihinsel imgeler kullanırız. Ancak, ben hiçbir zaman sizin zihninizdeki "Ankara İmgesini" bilemem. Bu imge sizindir ve size özeldir. Aynı şekilde ben sizdeki "acı duygusu"nu da bilemem. Sizin acınızı ne kadar dile getirebildiğiniz de tartışma konusudur.

Bu iki yaklaşım biçimi de felsefe tarihinde oldukça kabul görmüştür. Ancak problem şudur: Eğer zihnimiz ve zihnimizin içerdikleri bize özel ise bunları bir dil içinde karşı tarafa nasıl anlamlı kılabiliriz. Tam bir iletişim hiçbir zaman mümkün olmayacaktır. İletişim, daha doğrusu, birbirimize karşı kullandığımız sözcüklere anlam verme, her zaman bir çeşit "tahmin" (best approximation) olacaktır. Bu sonuçla solipsizim de kaçınılmaz olarak görünmektedir.

Wittgenstein "özel dil" (private language) tartışmasında bu istenmedik sonuçları aşabileceğini düşünmektedir. Bu konuda başarılı olup olmadığına, belkide, tartışmayı analiz ettikten sonra karar vermek gerekir.

I

Wittgenstein, "Tractatus" yayımlandıktan sonra bir süre felsefi çalışmalarına ara verdi. Çünkü, bu eserle, felsefenin tüm problemlerini çözdüğünü düşünüyordu. Ancak kafasındaki soru işaretleri de bitmemişti. 1935'ten sonra "Remarks on the Foundations of Mathematics" ve "Philosophical Investigations" (Felsefi Soruşturmalar) üzerinde ça-

* Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi

lışmaya başladı. Konumuz açısından Felsefi Soruşturmalar” adlı eseri önem arzeder. Bu eser Wittgenstein’in ikinci döneminin temel yapıtıdır. ” Tractatus” adlı eseri Wittgenstein’in birinci dönemini temsil eder. Hayatta iken yayınlanmış tek kitabıdır. Tractatus’daki Wittgenstein’e göre “anlam” (sense) ve bilim birbirinden ayıramaz iki kavramdır. Bu yüzdendir ki, bu dönem de, felsefe anlamsız (non-sense) dir. Bu döneminde realite zihinde bir resim olarak temsil edilir. (Picture theory) Felsefede zihin ve realite arasında bir resimsel ilişki olmadığı için, felsefe anlamsızdır. Yine de bu dönemde dil dışındaki realitenin “resmidir” Anlamı garanti eden de bu resimsel ilişkidir. Felsefenin önermelerinin tekabül ettiği bir resim yoktur. Felsefeyi problemlili kılan durum da budur.

İkinci dönemdeki Wittgenstein’e göre dilde anlamı garanti eden unsur “resim” değildir. Önermeler ve dış dünya arasındaki ilişki bir kenara bırakılmıştır. Çünkü, bu yaklaşımla, dünyadaki bir çok olgu anlamsız kılınmaktadır. Bu dönemde dil bir oyundur. (Language Game)¹ Dil, bir kişi tarafından oynanan bir oyun değildir. Özel dilin mümkün olmayacağını temel nedeni de budur. Dil, bir grup insan tarafından oynanan bir oyundur. Bu anlamda dil, bir toplumun “yaşam formu” (form of life) ile doğrudan ilgilidir. Dil toplumun yaşam formuna göre oynanan oyundur. Eğer dil bir oyunsaydı ve dil içinde bir çok oyunlar varsa, dilde evrensel bir gramer yoktur. Oysa Tractatus’da dilin evrensel gramerinden söz edilmektedir. Dil içindeki dil oyunlarının bir birinden farklı gramerleri vardır. Frege ve Russell’in iddia ettiği gibi “formel” bir dil yoktur. Russell’da dilin gramel yapısı iletişimi ve anlamı mümkün kılmaktadır. Russell’da biz dünyayı bizim zihnimizde temsil ederiz. Ve bu bize özgü olabilir. Fenomenalizme çok yakındır.

Wittgenstein’in ikinci dönemdeki görüşlerinden biri de “özel dil” (Private Language)e karşı çıkmasıdır. Özel dil nedir ve niçin mümkün değildir? Wittgenstein’e göre; “özel dil öyle bir dildir ki bu dilin kelimelerinin neye işaret ettiğini sadece konuşan bilebilir”.² Bu anlamda benim kullandığım dilin benim için ne ifade ettiğini bir başkası tam olarak anlayamaz. Konu, dil felsefesi kadar epistemoloji ve zihin felsefesi açısından da önemlidir. Daha önce de dediğimiz gibi felsefe de, geleneksel olarak, özel dil mümkün kabul edilir. Eğer “özel dil” mümkün değilse felsefedeki bazı yaklaşımları gözden geçirmek gerekecektir. Bahsettiğimiz gibi, empiristlere göre, bizim doğrudan bildiğimiz şey kendi yaşantılarımızdır. Dış dünya kendini benim zihnimde bana özel bir şekilde temsil eder. Yani zihnimin muhtevası bana özeldir. Dış dünya ve diğer insanlar hakkında bildiklerimiz kendi zihin ifadelerimiz (mental states) ve prosesimiz üzerine oturtulmuştur.³ Empirist filozoflara göre, örneğin Locke, “Kendi yaşantımızı, kendi dilimizle ifade edebiliriz. ” Locke’a göre anlam ve obje arasında bir ilişki vardır. Biz bir objeyi zihnimizde onun “idea”sı ile temsil ederiz.⁴ Bu yaklaşım 18. y. y’ in genel yaklaşımı

¹ Wedberg Anders, A History of Philosophy, Oxford 1966, s. 319

² Wittgenstein Ludwig, Felsefi Soruşturmalar, Çeviren: Deniz Kanit, 2000, s. 120

³ Kenny Anthony, Wittgenstein, 1973, Middlesex 1973 s. 179

⁴ Hanfling Oswald; Wittgenstein’s Later Philosophy, London 1989 s.89

olarak kabul edilebilir. Belki, Kant farklı olarak ele alınabilir. Kant'da sanki akıl dış dünyaya bir şeyler empoze etmektedir. 20. y. y. da Russell ve Schilck, Locke'a yakın bir görüş benimserler. Bilgimiz deneyden gelmektedir. Anlam, duyular (sensations), sense-data ve idealar ile ilgilidir. Bu filozoflara göre, biz empirik dünya hakkında konuştuğumuzda, aslında, kendi yaşantımız hakkında konuşmaktayız. Görüldüğü gibi "yaşantımızın mahiyeti" ciddi önem arz etmektedir. Bu yaşantı veya deneyim ne türdür, ne kadar özeldir? Empiristlere göre yaşantı özel olduğu için "anlam" da özeldir ve sadece benim zihnimdedir. Locke'a göre, kelimeler, benim zihnimdeki idealara işaret ederler. Benim zihnimdeki idealar bana özel olduğuna göre anlam da özeldir. Russell da benzeri bir görüşü savunur. Ona göre de, "bir kimse bir kelimeyi kullandığında, diğeriyle aynı anlamda kullanamaz".⁵ Aynı şekilde, Schilck'e göre de, herkes zihninde, gördüğü objenin muhtevasını kendisi verir. Yani, herkes kendi kelimesinin anlamını kendisi verir. Bu yaklaşımlara "ikili anlam teorisi" (double meaning) denmektedir. Çünkü, burada, hem zihnimde olan özel bir imge hem de toplumsal (public) bir boyut vardır.

Daha önce de dediğimiz gibi bu yaklaşımların en ciddi problemi, solipsizme doğru gitmeleridir. Empirist teoriye göre, bizim başkasının zihninin muhtevasını bilmemiz imkansızdır. Çünkü, herkesin anlamı, kendi zihninin içindeki idea ile ilgilidir. Bu ideaların başkasına açık olması mümkün değildir. Bu nedenle solipsizim kaçınılmazdır. Solipsistin dilini, gerçek anlamda anlamak mümkün değildir. Çünkü, kullandığı kavramların gerçek anlamını sadece kendisi bilebilir. Wittgenstein'in karşı çıktığı durum da budur.⁶

Solipsist dili nasıl kullanılır? Her duygusuna bir ad koyar ve sonra duygusu ile ad arasında bir ilişki kurar. Her ne zaman o duyguyu hissederse o adı kullanır. Burada kelimenin kullanımı için bir "kural" vardır. Belli bir kurala göre verdiği adları kullanmak zorundadır. Kural sayesinde, solipsist, "acı" kelimesini doğru kullanıp kullanmadığını bilebilir. Solipsist bir kural takip ettiğini düşünmektedir. Şimdiki acısının, geçen ayki acısıyla aynı olup olmadığını ancak bir kural sayesinde bilebilir.

II

Empiristlerin iddia ettiği gibi, özel bir dil mümkün müdür? Yani, kelimelerinin neye işaret ettiğini sadece kullanıcısının bilebileceği bir dil mümkün müdür? Özel dil mümkünse, benim, kullandığım kelimelerle duygularım arasında özel bir bağ kurmam gerekecektir. Bir başka ifade biçimi ile benim duygularımla, onları dışsal ifade ediş biçimim arasında zorunlu bir bağ yoktur. Yani, mümkündür ki hissettiğim gibi davranmayabilirim. Acı içinde olduğumu benden başka kimse bilmeyebilir.⁷ Aynı şekilde, ben, başkalarının acı çekip çekmediğini de bilemem. Sadece, bir başkasının acı içinde olduğuna inanabilirim. Demekki, kimse kimsenin acısına sahip olamaz. Herkesin acısı ken-

⁵ Hanfling, a.g.e, s.100

⁶ Dancy Canathan, Introduction to Contemporary Epistemology, Oxford 1985, s. 73

⁷ Wittgenstein, a.g.e., s.149 (303)

disinindir. Bir başkası benim acıma sahip çıkamaz. ⁸ Gıdıklanmanın ne olduğunu ben kendim öğrendim. Bekli de başkaları “gıdıklanma” kavramından başka bir şey anlıyorlardır veya bu kavramı başka bir şey için kullanıyorlardır. Aynı durum renk kavramları için de geçerlidir, özel dil varsa mümkündür ki, benim kırmızı dediğime siz yeşil diyebilirsiniz. Dahası her ikimizde “bayrak kırmızıdır” deriz, ancak, sizdeki renk idesi gri olabilir. ⁹

Wittgenstein'e göre “özel dil tartışması”, iki hata üzerinde oturtulmuştur. Bu hatalardan birisi yaşantın doğası ile, diğeri dilin doğası ile ilgilidir. Yaşantının doğası ile ilgili hata yaşantının (experience) “özel” kabul edilmesidir. Dil ile ilgili hata ise kelimelerin “ostensive definition” (gösterimsel tanımlama) ile anlamlandırılabilceğini düşünmektir. Wittgenstein “ostensive definition”a karşıdır. Yani, masayı tanımlamak için parmağımızla masaya işaret etmeniz yeterli değildir. Masa kelimesini anlamanız için belli bir pratiğe ihtiyacımız vardır. Wittgenstein, sadece, bir bireyin işaretiyle değil, toplumsal işaretle tanımlamaya da karşıdır. ¹⁰

Wittgenstein'e göre yaşantılarımız “özel” değildir. Yani, ben yaşarker hissettiğim şeye kendi kendime bir ad koyup, sonra onu tekrar tanıyamam. Wittgenstein diyorki, özel yaşantıya dayalı bir dil olsa bile bu dili kimse anlayamaz. yani, kullanımı yoktur.

Wittgenstein'i özel dili red etmeye götüren bazı soru işaretleri vardır. Bunlar: Kelimeler duygulara nasıl refere eder? “Acı” kelimesi bir duygunun adı mıdır? “Ben acı içindeyim”, bir önerme midir? Biz duygularımızın ismini nasıl öğreniriz?

Wittgenstein'e göre, bu sorulardaki problemler zaten bizi “özel dilin” imkansızlığına götürmektedir. Biz, tek başımıza hangi kelimenin hangi duyguya refere ettiğini bilemeyiz. Biz duygularımızın adını toplumsal kullanım içinde öğreniriz. Biz, duygularımızı ifade etmek için, önce, doğal ifadeler kullanırız. Örneğin, ağlar veya güleriz. Daha sonra, kelimeler bu doğal ifadelerimizin yerini alırlar. Şöyle diyor:” Bir çocuk kendini incittiğinde ağlar, sonra, yetişkin ona bu duyguyu ifade etmeyi öğretir. Daha sonra çocuk bu ifadeyi cümlede kullanmaya başlar. ”¹¹

Wittgenstein'e göre “acı” kelimesi bir objenin ismi değildir. Acı, ne içsel ne de dışsal bir şeydir. Zaten Wittgenstein ismin obje ile ilişkilendirilmesine karşıdır. Ostensive (işaret ederek belirleme) belirlemeye de bu yüzden karşıdır. Felsefi soruşturmalara adlı eserinin 293. paragrafında, Wittgenstein, “biz acıyı kendi durumumuzdan bilebiliriz” görüşüne karşı çıkar. Çünkü, ona göre, bu doğruysa, hiç kimse acısının ne anlama geldiğini bir başkasına anlatamaz.

Wittgenstein'e göre biz bir duygumuza ad verebiliriz, ancak, bunu, özel olarak değil, toplumsal olarak yapabiliriz. Yani, biz kendi acımıza işaret ederek, “işte acı budur”,

⁸ Wittgenstein, a.g.e., s.133 (253)

⁹ Wittgenstein, a.g.e., s.139 (272)

¹⁰ Wittgenstein, a.g.e., s.130 (243)

¹¹ Wittgenstein, a.g.e., s.131 (244)

diyemeyiz. Bu durumda acı kavramı acı duygusuna nasıl refere eder? Wittgenstein'e göre, acı kavramının acı inlemelerinin yerini alması ile olur. Yani, burada, acı kavramı, acı davranışından ayrılmıyor. Wittgenstein'e göre, "acı" ve "acı kavramı" arasındaki ilişki, kırmızılık ve tatlılık arasındaki ilişki gibidir.¹² Yani, kırmızı olan her zaman tatlı olmak zorunda değildir. Kırmızı olan bazen tatlı bazen de acıdır. Şunu demek istiyor: Acı kavramı zorunlu olarak, her zaman, bir acı duygusuna refere etmez.

Bu sonuç sanki bizi bihevyorizme getirmiş gibi duruyor. Her kavramın davranışa dönüştürülmesi ve davranış cinsinden açıklanması gibi bir sonuç görünüyor. Ancak, Wittgenstein tam bir bihevyorist değildir. Ağlamak, acının yerini alır. Wittgenstein'in karşı çıktığı şey, bizim acı kavramının kendi içsel yaşantılarımızdan öğrendiğimiz görüşüdür. Böyle olursa, acı kavramı anlaşılabilir bir kavram olur.

Konu, aynı zamanda, dilde kural takip etme ile de ilgilidir. Denilebilir ki, ben hissettiğim şeye bir ad veririm, sonra, bir kural takip ederek, her ne zaman bu hisle karşılaşırırsam, aynı adı kullanırım. Wittgenstein'e göre tek başına kural takip edilemez. Çünkü, bu durumda, bir kurala uyduğunu düşünmekle, bir kurala uymak aynı şey olmuş olur.¹³

Wittgenstein'in başlattığı tartışma çeşitli felsefeciler tarafından da yorumlanmıştır. Hintikka'ya göre, aslında, Wittgenstein özel yaşantıyı inkar etmiyor. Özel yaşantının dil oyunu içerisindeki rolünü inkar ediyor.¹⁴ Anscombe, Wittgenstein'i doğrular bir şekilde hiçbir objenin özel olarak tanımlanamayacağını söyler.¹⁵ Yani, bir şey ne kadar özel olursa olsun, onun hakkında, ancak, toplumsal bir çerçeve içinde konuşulabilir.

Balckburn, özel dil karşıtlarını "semantik externalist" (anlamı dışarıda arayan) olarak adlandırır.¹⁶ Bu yaklaşıma göre, acı, gıdıklanma,, kırmızı duyumu gibi terimlerin sabit (fixed) bir anlamı yoktur. Aynı şekilde, bugün, acı dediğim şeyi, gelecekte de aynen tanımlayabileceğim bir kural yoktur. Anlaşılabilirliği gibi, bu yaklaşım Locke'daki dil modeline tamamen karşıdır. Bu sonuç, geleneksel, kartezyenizme de karşıdır. Descartes felsefesinde zihin özel objelerle doludur. Bizim özel objelerimizle özel bir bağlantımız vardır. Descartesci yaklaşıma "semantik internalizm" (anlamın zihin içinde olması) denmektedir. Bu yaklaşıma yapılan en ciddi eleştirilerden birinin bize solipsizme götürmek olduğunu daha önce söylemiştik.

Wittgenstein solipsizimden kaçarken Descartesci felsefeyi ve empirist geleneği ciddi biçimde tahrir etmiştir. Soykan'ın yorumuna göre, Wittgenstein solipsist filozofu sağduydu düşmanı olarak görmektedir.¹⁷

¹² Kenny, a.g.e.,s.183

¹³ Wittgenstein, a.g.e., s.171 (380)

¹⁴ Hintikka M.B.,Hintikka T., Investigating Wittgenstein, Oxford,1986,s.28

¹⁵ Hintikka, a.g.e., s.263

¹⁶ Blackburn Simon, Spreading the Word, Clarendon Pres, Oxford, 1984, s.182

¹⁷ Soykan O.N., Felsefe ve Dil (Wittgenstein'in Üzerine bir Araştırma), İstanbul 1995. s.108

III

Bize göre "hissetme" ve "ifade etme" iki ayrı olgudur. Özel olarak bir şeyler yaşadığımızı inkâr edemeyiz. Ancak bu yaşantıyı özel olarak ifade edemeyeceğimiz de doğrudur. Bu durumda denebilir ki, dil, tüm yaşantılarımızı ifade eden bir araç değildir. Bu sonuç doğru olabilir. Dile yeni kelimelerin girmesinin nedeni de budur. Dil ve yaşantı arasındaki boşluğun zaman içinde daha da doldurulabileceğine inanıyoruz. Bu durumda biz de solipsist bir sonuçla mı karşı karşıyayız? Bize göre, ortak dış dünya, benzer zihin yapısı ve benzer fizyoloji iletişimimizi mümkün kılmaktadır. Doğrudur ki, dile dönüştüremeyeceğimiz bazı hissetme biçimlerimiz de vardır. Fakat, neden, benzeri hisleri başkaları da yaşamasın. Bu noktada Wittgenstein kısmen haklıdır. Elbette, beş parmaklı birisi, altı parmağa sahip olmak nasıl bir yaşantıdır bilemez. Ama eğer, Wittgenstein diyorsaki altı parmaklılar da birbirlerini anlayamaz, yanlış olur. Biz anlamın zihinde olduğuna ve zihnin az veya çok özel bir yer olduğuna inanıyoruz. Zihinlerin kısmen özel olmadığı bir toplumda bireyden sözedilmesi. Bireyin olmadığı bir yerde ise sürü ortaya çıkar. Wittgenstein'in "dil oyunları" ve "yaşam formları" kavramları dikkate alınrsa, bu defa da insanoğlu, tek bir sürü değil, sürü türlerinden oluşmuş bir cins olarak karşımıza çıkar. Bize göre gerçekten bizim olan ender şeylerden birisi içsel zihinsel dünyamızdır. Bu dünyada bazı şeylerin bizim olması pek de kötü bir sonuç olarak görünmüyor.

ABSTRACT

In this investigation we tried to give a brief introduction about Wittgenstein's "private language argument". At the beginning we wanted to show why this subject is important for philosophy. Later on we defined the concept of "private language". The main concern for Wittgenstein related to private language is solipsism. But, while escaping from solipsism Wittgenstein disturbed the privacy of the mind. At the end, we gave our ideas about the subject that privacy is essential part of human mind. But, of course, Wittgenstein's questions about "private language" are meaningful.

KAYNAKÇA

- BLACKBURN,S. ; Spreading The Word, Oxford,1984.
DANCY,J. ; Introduction to Contemporary Epistemology, Oxford, 1985.
HANFLING,O. ; Wittgenstein's Later Philosophy, 1989
HINTIKKA,M. B. -HINTIKKA,J. ; Investigating Wittgenstein, Oxford, 1986
KENNY,A. ; Wittgenstein, 1973.
SOYKAN, Ö. N. ; Felsefe ve Dil, İstanbul,1995.
WEDBERG,A. ; A History of Philosophy, Oxford, 1966.
WITTGENSTEIN,L. ; Felsefi Soruşturmalar (Çeviren: Deniz Kanıt), İstanbul, 2000.